

Wojna i pokój.
Konflikt społeczno-polityczny
a sztuka ulicy

War and Peace.
Socio-Political Conflict
and Street Art

Małgorzata Kaźmierczak

Mariusz Waras

Wydawnictwo Akademii Sztuki w Szczecinie, 2020

Wydawnictwo Akademii Sztuki w Szczecinie, 2020

Wojna i pokój.

Konflikt społeczno-polityczny

a sztuka ulicy

War and Peace.

Socio-Political Conflict

and Street Art

Małgorzata Kaźmierczak

Mariusz Waras

Wojna i pokój.

Konflikt społeczno-polityczny

a sztuka ulicy

Spis treści

Małgorzata Kaźmierczak	9
<u>„O prawo do życia w pokoju”. Konflikt w przestrzeni miasta</u>	
Bill Rolston	
<u>Murale w Irlandii Północnej</u>	27
<u>a proces pokojowy – historia i teraźniejszość</u>	
Jonathan Wallis	
<u>Usunąć, zastąpić czy zreinterpretować?</u>	47
<u>Kontrowersje wokół amerykańskich murali historycznych</u>	
Otávio Raposo, Carlos Garrido Castellano	
<u>Urban art i utowarowienie kultury w postkolonialnej Lizbonie</u>	87
Fernando Escobar Neira	
<u>Sztuka w przestrzeni miejskiej Bogoty i Medellín.</u>	121
<u>Pomiędzy prawem do kultury a ideologią przestrzeni publicznej</u>	
Tobias Morawski	
<u>Urban art a protesty w Berlinie</u>	153
Łukasz Greszta	
<u>Polityczny street art w Polsce</u>	177
Nomusa Makhubu	
<u>„Mężczyzna owinięty zielonym kocem”.</u>	203
<u>Reartykulacja przestrzeni, rasy i miasta</u>	
Angelo Kakande	
<u>Echo ciszy. Graffiti a obrona konstytucjonalizmu w Ugandzie</u>	229

War and Peace.

Socio-Political Conflict

and Street Art

Contents

Małgorzata Kaźmierczak	17
<u>"The Right to Live in Peace." Conflict in Urban Space</u>	
Bill Rolston	
<u>Murals in Ireland and the Peace Process – History and the Current Situation</u>	35
Jonathan Wallis	
<u>Remove, Replace or Reinterpret?</u>	65
<u>The Controversy Over America's Historical Murals</u>	
Otávio Raposo, Carlos Garrido Castellano	103
<u>Urban Art and Cultural Commodification in Postcolonial Lisbon</u>	
Fernando Escobar Neira	
<u>Urban Art in Bogotá and Medellín:</u>	135
<u>Between Cultural Rights and the Ideology of Public Space</u>	
Tobias Morawski	163
<u>Urban Art & Protest in Berlin</u>	
Łukasz Greszta	189
<u>Political Street Art in Poland</u>	
Nomusa Makhubu	
<u>"The Man in the Green Blanket":</u>	215
<u>Re-articulating Space, Race and the City</u>	
Angelo Kakande	
<u>Echoing Silences:</u>	245
<u>Graffiti and the Defense of Constitutionalism in Uganda</u>	

Małgorzata Kaźmierczak

„O prawo do życia w pokoju”. **Konflikt w przestrzeni miasta**

Przestrzeń miejska jest produktem konfliktu; i to w wielorakim, zróżnicowanym sensie¹.

Rosalyn Deutsche

W październiku 2019 roku w większych miastach w Chile wybuchły zamieszki wywołane zapowiedzią podwyżek cen biletów na stołeczne metro o 30 pesos (15 groszy). W ciągu kilku dni miasta te – zwłaszcza Santiago i Valparaíso – pokryły się antyrządowymi, a szczególnie wymierzonym w siły porządkowe napisami, plakatami i wlepkami. Po kilku tygodniach nie było już kawałka chodnika, muru – szczególnie instytucji publicznych, ale również kościołów, supermarketów i banków, wolnostojącego kiosku, fontanny czy pomnika – na których nie demonstrowano by sprzeciwu wobec neoliberalizmu, patriarchy, brutalności policji i rządu mającego krew na rękach. Hasła te wzywały społeczeństwo do buntu, a rząd do uchwalenia nowej konstytucji. Znamienne, że wszystkie banki, supermarkety i kościoły zaspawały wejścia i okna blachą i zasłoniły się ogrodzeniami z płyty pilśniowej. Chroniąc się przed wtargnięciem tłumu, stworzyły dodatkową powierzchnię na hasła, plakaty, szablony i wlepki. Żaden turysta nie mógł mieć wątpliwości, o co i z kim walczy chilijskie społeczeństwo nie tylko ze względu na unoszący się wszędzie gaz łzawiący i głośne gwizdy, gdziekolwiek pojawiała się policja.

Znana chilijska raperka Ana Tijoux bardzo szybko nagrała piosenkę o protestach z użyciem najpopularniejszego w Ameryce Łacińskiej przedmiotu – drewnianej łyżki (protesty te nazywane są „cacerolazo”)². Motyw drewnianej łyżki jest więc stale obecny na plakatach i szablonych. Symbolem walki stała się też ponownie postać Victora Jary zamordowanego w czasach reżimu Pinocheta i jego hasło „Por el derecho de vivir en paz” (O prawo do życia w pokoju). Bohaterami protestów są też Mapucze – Camilo Catrillanca, syn przywódcy Mapuców zamordowany przez karabinierów w 2018 roku³, i Matías Catrileo

¹ Rosalyn Deutsche, „Agorafobia”, *Artium Quaestiones* 13 (2002): 306.

² #CACEROLAZO - Ana Tijoux, *YouTube*, 27.10.2019, youtube.com/watch?v=lltbHicquo4, data dostępu: 2.02.2020.

³ Pascale Bonnefoy, „Killing of Indigenous Man in Chile Spurs Criticism of Security Forces”, *New York Times*, 25.11.2018, nytimes.com/2018/11/25/world/americas/indigenous-killing-chile-land.html, data dostępu: 10.01.2020.

zamordowany w roku 2008⁴. Mapucze bezskutecznie próbują odzyskać swoje ojczyste ziemie, stąd ich flaga staje się jednym z wizualnych symboli protestów, podobnie jak kaptur – nawiązanie do tradycyjnego poncho tej grupy etnicznej.

Pojawiają się też inne obrazki z przeszłości, takie jak postać Negro Matapacos – czarnego kundelka z czerwoną bandaną na szyi, który bronił demonstrantów przed atakami policji podczas protestów studenckich w 2011 roku⁵. W 2019 roku bohaterem i ikoną protestów stał się pies Pablito z Valparaíso potrącony przez karabinierów prowadzących pojazd zwany „zorrillo” (skunks) – wyposażony w armatkę wodną rozpylającą toksyczne substancje. Tydzień później Pablito niestety zmarł. Kolejnym nowym obrazem jest postać kosmity – odnosząca się do wiadomości głosowej przechwyconej z WhatsAppa Cecilio Morel, żony prezydenta Sebastián Piñera, o tym, że protestujący przypominają „inwazję obcych”⁶. Upór, odwaga i kreatywność Chilijczyków są imponujące, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę rosnącą liczbę ofiar – zabitych, rannych, oślepionych, zgwałconych czy w inny sposób torturowanych przez policję⁷. Charakterystyczne dla tych protestów stało się strzelanie do protestujących i celowanie w oczy. Do połowy listopada 2019 wzrok straciło około 285 osób, liczba ta z pewnością wzrosła⁸. Oczy są więc motywem który powtarza się na plakatach i podczas protestów, często z hasłem: „Cría pacos que te sacarán los ojos” (Wychowaj gliniarzy, a wyłubią ci oczy) nawiązującym do przysłowia „Cría cuervos y te sacarán los ojos” (Wyhoduj kruki, a wykolą ci oczy). Organizacje zajmujące się prawami człowieka odnotowały do tej pory 194 przypadki przemocy seksualnej stosowanej wobec aresztowanych, w tym cztery gwałty⁹. Stąd wiele akcji organizowanych przez kobiety i hasło: „El paco no es maricón es hetero y violador” („Gliniarz nie jest ciotą, jest hetero gwałcicielem”).

Wyjątkowość street artu w Chile polega na tym, że wskutek konfliktu z rządem zapełnił on dosłownie całą przestrzeń publiczną większych miast. Przeszłość ta stała się publiczną w pełnym tego słowa znaczeniu¹⁰. Przez przypadek podczas pracy nad niniejszą książką byłam świadkinią tych zamieszek, co utwierdziło mnie w przekonaniu, że warto podjąć się analizy street artu jako miernika nastrojów

4 Memoria y DDHH, Wallmapu, „It's Been 11 Years Since the Cowardly Murder of Young Mapuche Matías Catrileo”, *Resumen*, 3.01.2019, resumen.cl/articulos/its-been-11-years-since-the-cowardly-murder-of-young-mapuche-matias-catrileo, data dostępu: 10.01.2020.

5 Billy Anania, „The Cop-Attacking Chilean Dog Who Became a Worldwide Symbol of Protest”, *Hyperallergic*, 5.11.2019, hyperallergic.com/526687/negro-matapacos-chilean-protest-dog/, data dostępu 2.01.2020.

6 Marcela Peñaloza, „This is What Cecilia Morel Said of the Crisis in Chile”, *Latinamerican Post*, 24.10.2019, latinamericanpost.com/30624-this-is-what-cecilia-morel-said-of-the-crisis-in-chile, data dostępu: 3.01.2020.

7 Według oficjalnych danych z grudnia 2019 zostało zabitych 29 osób, 2500 zostało rannych, 2840 aresztowanych.

8 Brent McDonald. „A Bullet to the Eye Is the Price of Protesting in Chile”, *New York Times*, 19.11.2019, nytimes.com/2019/11/19/world/americas/chile-protests-eye-injuries.html, data dostępu: 2.02.2020.

9 Pascale Bonnefoy, „Mounting Evidence of Abuse by Chile's Police Leads to Calls for Reform”, *New York Times*, 13.12.2019, nytimes.com/2019/12/13/world/americas/chile-police-protests.html, data dostępu: 10.01.2020.

10 Zob. Rosalyn Deutsche, „Agorafobia”, 295–357.

społecznych. Niniejszy tom nie stawia sobie za cel analizy wartości estetycznej street / urban artu¹¹. Autorzy skupiają się na tym, w jaki sposób te działania funkcjonują w konkretnej rzeczywistości politycznej poszczególnych krajów i nie zawężają badań do tych przejawów aktywności w przestrzeni publicznej, które można nazwać sztuką. Interesują ich procesy społeczne w obrębie miast, o których piszą. Różnorodność tekstów w książce każe zastanowić się nad zagadnieniami przestrzeni publicznej i ekspresji konfliktu kontekstowo. Omawianym pracom sens nadaje miejsce w którym powstały oraz ich kontekst historyczny, polityczny i ekonomiczny.

Polski street art jest stosunkowo dobrze opisany w literaturze. Najnowszą bodaj pozycją na ten temat jest praca Justyny Łabądz *Street art. Sztuka ulicy*¹². W 2010 roku wydano dwuczęściowy album *Polski street art* Elżbiety Dymnej i Marcina Rutkiewicza¹³. Rok później powstała książka *Graffiti w Polsce 1940–2010*¹⁴. Po gdańskich muralach oprowadziła Agnieszka Wołodźko w książce pod swoją redakcją *Czytając mury* [Reading Walls] z 2013¹⁵. Klasyczne są już pozycja *Prosto z ulicy* Łukasza Biskupskiego wydana w 2017 roku, której jeden z obszernych rozdziałów poświęcony jest polskiemu street artowi¹⁶, a także rozmowy Sebastiana Frąckiewicza z polskimi artystami reprezentującymi ten rodzaj sztuki¹⁷. W 2011 roku ukazała się książka Aleksandry Niżyńskiej *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*, bodaj najbliższa ujęciu w niniejszym tomie, w której autorka zarysowała teoretyczne ramy rozważań nad tym, czym jest przestrzeń publiczna, a także przedstawiła rozróżnienie na gatunki pojawiające się na ulicach miast – od graffiti przez wlepki, murale aż do street artu performatywnego. Autorka skupia się na dyskursywnej wartości sztuki i interesuje się głównie sztuką polską¹⁸. O wlepkach, graffiti i subvertisingu jako obrazach – intruzach w przestrzeni publicznej pisał także Rafał Drozdowski¹⁹. Ukazał się także artykuł „Graffiti as a Form of Contentious Political Participation” autorstwa Lisy K. Waldner i Betty A. Dobratz podsumowujący różne aspekty polityczności graffiti²⁰. Różnym typom sztuki

11 Aleksandra Niżyńska sugeruje, że „urban art” w języku polskim najbliższy jest „sztuce poststreetartowej” i w swojej publikacji pozostawia ten termin w oryginale. Zob. Aleksandra Niżyńska, *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej* (Warszawa: Trio, 2011), 13.

12 Justyna Weronika Łabądz, *Street art. Sztuka ulicy* (Warszawa: SBM, 2019).

13 Elżbieta Dymna, Marcin Rutkiewicz, *Polski street art* (Warszawa: Carta Blanca, Fundacja Sztuki Zewnętrznej, 2010).

14 Tomasz Sikorski, Marcin Rutkiewicz, *Graffiti w Polsce 1940–2010* (Warszawa: Carta Blanca, 2011).

15 Agnieszka Wołodźko, red., *Czytając mury* (Gdańsk: IKM, 2013).

16 Zob. Łukasz Biskupski, *Prosto z ulicy. Sztuki wizualne w dobie mediów społecznościowych i kultury uczestnictwa – street art* (Warszawa: Fundacja Bęc Zmiana, Instytut Kultury Polskiej UW, 2017), 128–199.

17 Sebastian Frąckiewicz, *Żeby było ładnie. Rozmowy o boomie i kryzysie street artu w Polsce* (Poznań: Galeria Miejska Arsenał, 2015).

18 Różne definicje street artu przedstawiła także Martyna Fołta, „Street art a estetyka miejskich przestrzeni publicznych”, *Przestrzeń Społeczna (Social Space)*, nr 8 (2014): 222–234. O konflikcie w przestrzeni publicznej w kontekście sporów o krzyż na Krakowskim Przedmieściu pisała ponadto Magda Szcześniak, „Spory o przestrzeń. Kilka uwag o uczestnictwie w konflikcie”, *Kultura Popularna* 4, nr 34 (2012): 58–66, doi.org/10.5604/16448340.1055459.

19 Rafał Drozdowski, *Obraza na obrazy. Strategie społecznego oporu wobec obrazów dominujących* (Poznań: Zysk i S-ka, 2009).

20 Lisa K. Waldner, Betty A. Dobratz, „Graffiti as a Form of Contentious Political Participation”, *Sociology Compass* 7, nr 5 (2013): 377–389.

ulicy została poświęcona wystawa: *Interventionists* (2004) zorganizowana w Massachusetts Museum of Contemporary Art, której katalog ukazał się pod redakcją Gregory'ego Sholette'a i Nata Thompsona²¹. W Polsce wydano także pokonferencyjną publikację *Street art. Między wolnością a anarchią* pod redakcją Mirosława Duchowskiego, Elżbiety Anny Sekuły, w którym Jakub Banasiak nakreślił genezę street artu, dlatego nie będę w tym miejscu jej powtarzać²². Autor ten, podobnie jak Jakub Dąbrowski w tym samym tomie, podkreśla znaczenie hip-hopu jako specyficznego rodzaju sztuki ulicy. W niniejszym tomie wątek ten również się pojawia – w tekstach Angela Kakandego oraz Carlosa Garrida Castellana i Otávia Raposa.

Pierwszym miejscem, w którym zetknęłam się z politycznymi muralami, była Irlandia Północna, w szczególności Belfast. Mimo porozumienia wielokopiętowego zawartego w 1998 roku tamtejsze murale wciąż przypominają: polityczny konsensus nie oznacza, że konflikt wygasł. Przeciwnie, należy się spodziewać, że w obliczu Brexitu przybierze na sile. Jak napisał Neil Jarman: „Znaczenie tworzy dialektyka treści i miejsca, a murale są tatuażami opisującymi sekciarską skórę Belfastu”²³. W niniejszej książce Bill Rolston zarysowuje historię murali w Irlandii Północnej i pisze o tym, jak ich twórcy zaangażowali się w proces pokojowy. Do historii odnosi się także tekst Jonathana Wallisa. Autor omawia murale historyczne w budynkach federalnych i na uczelniach. Obrazy te ukazują dzieje Stanów Zjednoczonych z perspektywy kolonizatorów lub – jak w przypadku muralu na Uniwersytecie Stanu Indiana – przedstawiają członków Ku Klux Klanu. Autor opisuje strategie zastosowane wobec tych obraźliwych dla wielu prac. Nie ma bowiem wobec nich jednolitego stanowiska – z jednej strony są dziełami sztuki o wartości historycznej, a także chroni je pierwsza poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych gwarantująca wolność słowa, z drugiej jednak – są szkodliwe społecznie, ponieważ utrwalają krzywdzące stereotypy²⁴.

Znany artysta-aktywista i autor wielu książek o aktywizmie artystycznym Gregory Sholette napisał: „Władze miast wykorzystują niskokosztowy kapitał kulturowy i wspólnotowy do rozwiązania z pozoru nierozwiązywalnych problemów infrastrukturalnych, dzięki czemu z powrotem daje się mieszkać w tak zwanych złych dzielnicach. Artyści z kolei dostają szansę, aby wykorzystać swój talent w kontekście prawdziwych problemów i wyjść poza samotność tworzenia we własnych pracowniach”²⁵. Taką sytuację

21 Nato Thompson i Gregory Sholette, red., *The Interventionists. User's Manual for the Creative Disruption of Everyday Life* (North Adams: MASS MoCA Publications, 2004).

22 Mirosław Duchowski i Elżbieta Anna Sekuła, red., *Street art. Między wolnością a anarchią | Street Art: Between Freedom and Anarchy* (Warszawa: ASP, 2011).

23 Neil Jarman, „Shrouded Signs and Obscured Symbols”, w *All Over Again*, red. Eoghan McTigue (Belfast: Belfast Exposed Photography, 2004).

24 Zob. Melissa Young, „Petition to Remove University Mural Depicting KKK Rally Sparks Controversy”, *Hyperallergic*, 8.11.2017, hyperallergic.com/410319/petition-to-remove-university-mural-depicting-kkk-rally-sparks-controversy/, data dostępu: 20.01.2020. Toczy się również dyskusja na temat innych murali historycznych wpisujących się w podobną narrację. Zob. Zachary Small, „A Controversial WPA Mural Is a Litmus Test for the Longevity of Public Art”, *Hyperallergic*, 8.07.2019, hyperallergic.com/507802/the-life-of-george-washington/, data dostępu: 2.02.2020; Kate Gill, „Fight Over Divisive Mural Escalates as George Washington High School Alumni File Lawsuit”, *Hyperallergic*, 7.10.2019, hyperallergic.com/521314/fight-over-divisive-mural-escalates-as-george-washington-high-school-alumni-file-lawsuit/, data dostępu: 2.02.2020.

25 Gregory Sholette, *Delirium and Resistance. Activist Art and the Crisis of Capitalism* (London: Pluto Press, 2017), 131.

opisują Carlos Garrido Castellano i Otávio Raposo, którzy zajęli się street artem na przedmieściach Lizbony w kontekście portugalskiego kolonializmu i postkolonializmu. Street art – murale, graffiti i hip-hop – stały się tam z jednej strony sposobem na ekspresję buntu przeciwko niesprawiedliwości, a szczególnie brutalności policji, a z drugiej – na poprawę warunków życia na nielegalnie powstałych osiedlach zamieszkiwanych przez ludność z byłych kolonii. Władze Lizbony bowiem zorientowały się, że twórczość ta przyciąga turystów i może być źródłem przychodu²⁶. O podobnych mechanizmach wykorzystywania i zawłaszczania street artu przez władze największych miast Kolumbii pisze Fernando Escobar. Tobias Morawski z kolei opisuje street art – murale, graffiti i adbusting jako narzędzie walki z neoliberalizmem w Berlinie w kontekście postępującej gentryfikacji. Łukasz Greszta przywołując, nieliczne jego zdaniem, przykłady politycznie zaangażowanego street artu w Polsce, wskazuje na rolę mediów w jego reprodukcji i interpretacji przez odbiorców. Nomusa Makhubu, posługując się koncepcją artykulacji Stuarta Halla, opisuje sytuację w postapartheidowej Republice Południowej Afryki i to, jaką rolę odegrał w niej obraz Mambusha – zastrzelonego przez policję górnik. Niniejszy tom zamyka tekst Angela Kakandego, w którym mowa jest o specyficznej sytuacji politycznej Ugandy oraz kampanii *togikwatako 102(b)* przeciwko usunięciu z konstytucji ograniczeń wiekowych dla kandydata na prezydenta, co umożliwiło obecnemu prezydentowi sprawowanie władzy dożywotnio. Autor, pisząc o utworach hiphopowych oraz nielicznych napisach na murach, wyjaśnia, w jaki sposób cisza staje się sposobem wyrażania protestu.

Książka niniejsza została zilustrowana przez Mariusza Warasa zainspirowanego zdjęciami murali przesłanymi przez Autorów. W ten sposób podkreślamy, że chodzi nam o treść i znaczenie społeczne, nie zaś o formę omawianych zjawisk street artu.

Chciałabym w tym miejscu podziękować Gregory'emu Sholette'emu za rekomendacje Autorów, którzy stworzyli niniejszy tom, a także Annie Mirkowskiej za redakcję i korektę tłumaczenia, których dokładność przekroczyła standardowe podejście korektora do tekstu. Wielkiej pomocy udzieliła mi również Paula Lisboa z Valparaíso, dostarczając materiałów zebranych na ulicach swojego miasta i nakreślając ich kontekst – nie zawsze czytelny dla obcokrajowca. Książkę tę dedykuję tym, którzy walczą na ulicach miast o godne życie.

26 Na temat instytucjonalizacji street artu w Lizbonie i okolicach zob. Pedro Costa, Ricardo Lopes, „Is Street Art Institutionalizable? Challenges to an Alternative Urban Policy in Lisbon”, *Métropoles. Politiques urbaines alternatives*, nr 17 (2015), journals.openedition.org/metropoles/5157, data dostępu: 2.02.2020. O tym problemie w kontekście polskim pisał Marek Krajewski, „Street art i władze(a) miasta” w *Street art. Między wolnością a anarchią*, red. Mirosław Duchowski, Elżbieta Anna Sekuła (Warszawa: ASP, 2011), 22–31.

BIBLIOGRAFIA

Anania, Billy. „The Cop-Attacking Chilean Dog Who Became a Worldwide Symbol of Protest”. *Hyperallergic*, 5.11.2019. Data dostępu: 2.01.2020. hyperallergic.com/526687/negro-matapacos-chilean-protest-dog/.

Biskupski, Łukasz. *Prosto z ulicy. Sztuki wizualne w dobie mediów społecznościowych i kultury uczestnictwa – street art*. Warszawa: Fundacja Bęc Zmiana, Instytut Kultury Polskiej UW, 2017.

Bonnefoy, Pascale. „Killing of Indigenous Man in Chile Spurs Criticism of Security Forces”. *New York Times*, 25.11.2018. Data dostępu: 10.01.2020. [nytimes.com/2018/11/25/world/americas/indigenous-killing-chile-land.html](https://www.nytimes.com/2018/11/25/world/americas/indigenous-killing-chile-land.html).

_____. „Mounting Evidence of Abuse by Chile’s Police Leads to Calls for Reform”. *New York Times*, 13.12.2019. Data dostępu 10.01.2020. [nytimes.com/2019/12/13/world/americas/chile-police-protests.html](https://www.nytimes.com/2019/12/13/world/americas/chile-police-protests.html).

Costa, Pedro; Lopes, Ricardo. „Is Street Art Institutionalizable? Challenges to an Alternative Urban Policy in Lisbon”. *Métropoles. Politiques urbaines alternatives*, nr 17 (2015). Data dostępu: 2.02.2020. journals.openedition.org/metropoles/5157.

Deutsche, Rosalyn. „Agorafobia”. *Artium Quaestiones* 13 (2002): 295–357.

Drozdowski, Rafał. *Obraza na obrazy. Strategie społecznego oporu wobec obrazów dominujących*. Poznań: Zysk i S-ka, 2009.

Duchowski, Mirosław, Sekuła, Elżbieta Anna, red. *Street art. Między wolnością a anarchią | Street Art: Between Freedom and Anarchy*. Warszawa: ASP, 2011.

Dymna, Elżbieta; Rutkiewicz, Marcin. *Polski street art*. Warszawa: Carta Blanca, Fundacja Sztuki Zewnętrznej, 2010.

Foła, Martyna. „Street art a estetyka miejskich przestrzeni publicznych”. *Przestrzeń Społeczna | Social Space*, nr 8 (2014): 222–234.

Frąckiewicz, Sebastian. *Żeby było ładnie. Rozmowy o boomie i kryzysie street artu w Polsce*. Poznań: Galeria Miejska Arsenał, 2015.

Gill, Kate. „Fight Over Divisive Mural Escalates as George Washington High School Alumni File Lawsuit”. *Hyperallergic*, 7.10.2019. Data dostępu: 20.01.2020. hyperallergic.com/521314/fight-over-divisive-mural-escalates-as-george-washington-high-school-alumni-file-lawsuit/.

Jarman, Neil. „Shrouded Signs and Obscured Symbols”. W *All Over Again*. Red. Eoghan McTigue. Belfast: Belfast Exposed Photography, 2004, strony nienumerowane.

Łabądź, Justyna Weronika. *Street art. Sztuka ulicy*. Warszawa: SBM, 2019.

McDonald, Brent. „A Bullet to the Eye Is the Price of Protesting in Chile”. *New York Times*, 19.11.2019. Data dostępu: 2.02.2020. [nytimes.com/2019/11/19/world/americas/chile-protests-eye-injuries.html](https://www.nytimes.com/2019/11/19/world/americas/chile-protests-eye-injuries.html).

Memoria y DDHH, Wallmapu. „It's Been 11 Years since the Cowardly Murder of Young Mapuche Matías Catrileo". *Resumen*, 3.01.2019. Data dostępu: 10.01.2020. resumen.cl/articulos/its-been-11-years-since-the-cowardly-murder-of-young-mapuche-matias-catrileo.

Niżyńska, Aleksandra. *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Trio, 2011.

Peñaloza, Marcela. „This Is What Cecilia Morel Said of the Crisis in Chile". *Latinamerican Post*, 24.10.2019. Data dostępu: 3.01.2020. latinamericanpost.com/30624-this-is-what-cecilia-morel-said-of-the-crisis-in-chile.

Sholette, Gregory. *Delirium and Resistance. Activist Art and the Crisis of Capitalism*. London: Pluto Press, 2017.

Sikorski, Tomasz; Rutkiewicz, Marcin. *Graffiti w Polsce 1940–2010*. Warszawa: Carta Blanca, 2011.

Small, Zachary. „A Controversial WPA Mural Is a Litmus Test for the Longevity of Public Art". *Hyperallergic*, 8.07.2019. Data dostępu: 20.01.2020. hyperallergic.com/507802/the-life-of-george-washington/.

Szcześniak, Magda. „Spory o przestrzeń. Kilka uwag o uczestnictwie w konflikcie". *Kultura Popularna* 4, nr 34 (2012): 58–66. doi.org/10.5604/16448340.1055459.

Thompson, Nato; Sholette, Gregory, red. *The Interventionists. User's Manual for the Creative Disruption of Everyday Life*. North Adams: MASS MoCA Publications, 2004.

Waldner, Lisa K.; Dobratz, Betty A. „Graffiti as a Form of Contentious Political Participation". *Sociology Compass* 7, nr 5 (2013): 377–389.

Wołodźko, Agnieszka, red. *Czytając mury (Reading Walls)*. Gdańsk: IKM, 2013.

Young, Melissa. „Petition to Remove University Mural Depicting KKK Rally Sparks Controversy". *Hyperallergic*, 8.11.2017. Data dostępu: 3.01.2020. hyperallergic.com/410319/petition-to-remove-university-mural-depicting-kkk-rally-sparks-controversy/.

Wojna i pokój. **Konflikt społeczno-polityczny** **a sztuka ulicy**

War and Peace. **Socio-Political Conflict** **and Street Art**

Redakcja: Małgorzata Kaźmierczak, Mariusz Waras

Recenzja: Prof. dr hab. Marek Krajewski

Tłumaczenie z języka angielskiego na język polski: Małgorzata Kaźmierczak

Tłumaczenie z języka niemieckiego na język angielski: Karolina Szulejewska

Redakcja językowa i korekta w języku polskim: Anna Mirkowska

English proofreading: Michael Timberlake

Ilustracje, projekt graficzny i skład: Mariusz Waras

ISBN: 978-83-947367-0-5

Akademia Sztuki w Szczecinie

pl. Orła Białego 2, 70-562 Szczecin

www.akademiasztuki.eu

© Copyright by Akademia Sztuki w Szczecinie, 2020

Wydawnictwo Akademii Sztuki w Szczecinie

ISBN 978-83-947367-0-5

9 788394 736705